

Трофименко Володимир Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
6791976@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2240-3727

СУЧАСНА РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВА ФІЛОСОФІЯ ЯК АНТРОПОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ БАЗИС ПРАВА

У публікації розглядаються основні напрями розуміння природного і позитивного права представниками релігійної філософії права. На основі аналізу автор намагається показати, що, незважаючи на божє підґрунтя, релігійна філософія права сповідує ті ж самі цінності, що і світська правова наука (права людини тощо).

Ключові слова: *релігійна філософія права, людина, антропологія права, релігійна антропологія, права людини, природне право, позитивне право, Божий закон.*

Актуальність теми. Релігія в Україні завжди відігравала недвозначну роль: її значення для українського народу дуже важливе. Набожність наших громадян має історичний характер – вона йде з давніх давен. Новий виток визнання християнських цінностей розпочався з моменту проголошення нашою країною незалежності і продовжується сьогодні. При цьому дуже важливо наголосити на тому, що віра впливає не тільки на моральний стан суспільства, а й на її правову систему. Ідеться про те, що релігійні цінності, чесноти все більше розглядаються як одне з начал права.

Сучасна філософія права, зважаючи на важливість релігії в регулюванні суспільних відносин, має достатню кількість концепцій, які намагаються поєднати право і віру. Враховуючи аксіологічний аспект релігії, важливо показати його потенціал для розвитку права. Сьогоднішня філософська правова наука якраз і робить акцент на антропологічному та аксіологічному вимірі права.

Україні необхідно зрозуміти, чи потрібно нам сприймати ці підстави (західної релігійної філософії права) як аксіоми, чи необхідно переробити їх з урахуванням національних особливостей. Ускладнює цю проблематику те, що дуже непросто зрозуміти кожну людину, її вірування, і це накладає на філософію права вкрай складне завдання. Враховуючи викладене, на думку автора, вказана проблема не втрачає своєї актуальності.

Ступінь дослідженості теми. Велика кількість науковців сьогодні звертається до осмислення співвідношення права і віри, законодавства і релігії, розгляду релігійних правових систем. При цьому акцент робиться на тому, як релігійні норми впроваджуються у правове регулювання та визнаються державою, тобто досліджується процес трансформації деяких релігійних норм у правові. Однак при цьому існує мало розробок, які стосуються аксіологічного (ціннісного) значення релігії, зокрема релігійних чеснот, котрі гуманізують світське право. І мова не йде про якесь взаємопоглинання, йдеться про ціннісну та моральну переорієнтацію права.

Мета публікації: дати розуміння того, що роз'яснення громадянам основних правових питань на ґрунті релігійної філософії права може дати такий же ефект, як виховання правової культури у світському варіанті.

Природа людини є об'єктом як філософсько-правової, так і християнської антропології. Ґрунтуючись на різних засадах, ці напрями мають багато спільного. Це і розмежування природного та надприродного в людині, і акцент на її духовному світі, і погляд на призначення людини (з урахуванням світськості філософсько-правової антропології). Тому сьогодні доцільно розглядати ці два напрями паралельно з метою знаходження загальних моментів впливу на право. Тим більше, що набожність наших співгромадян може зіграти добру службу у проблемі підвищення правової культури.

Звернемося до сучасної релігійної філософії права. Акт творіння виступає першоджерелом християнської антропології. Однак самі антропологи визнають, що він не вирішує повністю всіх загадок людської природи, зокрема взаємозв'язку тіла і душі, поєднання яких творить із людини цілісну живу істоту, моральний занепад якої почався з іншої відомої події – гріхопадіння. Унаслідок цього людина втрачає свій величний статус, а її тілесна оболонка стає дуже вразливою перед силами природи. Але людині вдалося зберегти головне – образ Божий. Навіть з цього можна побачити всю складність природи та існування людини.

Християнські антропологи доводять, що совість є головним проявом духовного світу людини і невід'ємною засадою загальнолюдської моралі. Але недосконалість власної природи призводить до того, що лише нею (а совість базується на Божому розумі) людина не може керуватися у житті. Для підтримання порядку в суспільстві потрібне примусове право, мета якого примушувати тих, хто оступився, утримуватися від зла (саме ж зло може бути викорчуване лише завдяки закону Божому). Недосконалість людського розуму призводить до недосконалості всіх людських законів. Якщо вони суперечать Божому писанню, то є неов'язковими до виконання. Тому людське позитивне право повинне бути одноголосним з природним правом і мати євангель-

ську направленість. Із цим погоджується і філософсько-правова антропологія: позитивне право має відповідати засадам природного.

Як у філософсько-правовій антропології, теологічне природне право матеріальним проявом справедливості вважає права людини, загублені людством унаслідок гріхопадіння. І теолог, і суддя орієнтуються саме на неї. Тому зрозуміло, чому християнські антропологи і вчені стверджували, що природне право як вища модель людського співіснування не може бути повністю вкладене в писані норми. Існує лише система цінностей, якої треба дотримуватися в різних життєвих обставинах, конкретизуючи її зміст у змісті нормативно-правових актів. Будь-яке тлумачення змісту природного права – це лише один із варіантів вищих, Божих принципів справедливості. Таким чином, людський розум встановлює закон, частково узгоджений з приписами закону Божого, а сама людина поєднує в собі духовну і тілесну природу.

Однак наведена вище теза має два різні пояснення. Перше пояснення можна побачити в роботах Й. Месснера. Власна природа людини підказує їй, в яких принципах вкладене справжнє людське буття, а розум спонукає її до ціннісного сприйняття життя. Метою людського існування, вважає вчений, є потреби людини, пов'язані з інстинктами, які тлумачаться як завдання, вкладені в природу людини Богом (наприклад, інстинкт самозбереження породжує право на фізичну недоторканність). Саме ж природне право показується як основний устрій, в якому особистість досягає повноцінного буття [1, с.39].

Звертаючись до змісту природного права, Й. Месснер намагається відійти від постулату про формальний характер природно-правових норм. Усі принципи справедливості надаються людині в процесі переживання суспільного досвіду і мають неформальний характер на підставі їхнього усвідомлення суб'єктом в змістовному соціальному контексті [1, с.40].

Друге пояснення стоїть на позиціях формального природничо-правового принципу, з якого виводяться окремі змістовні розуміння справедливості в конкретний історичний час. Прибічником цього підходу є австрійський теолог А. Ауер. Природа людини розкривається винятково через її розум, який розглядається як здатність бути причетним до розуму Божого. Це дозволяє людині сформуватися як особистість, яка розуміє свою гідність, свободу, унікальність, природні права.

Принцип людської гідності подається Ауером як формальний критерій справедливості правопорядку в конкретну історичну добу. Людський розум спостерігає історичну ситуацію і вбачає конкретні випадки «розумного» права, яке є посередником між законом (розумом) Божим та історичною дійсністю. Однак при цьому наголошується, що сучасне природне право лише пов'язується з комплексом сучасних проблем [1, с.42].

Американська теологія також стоїть на позиціях, що «вічний закон» є єдиним джерелом блага в суспільному устрої. Так Дж. А. Геген стверджує: кри-

терієм істинності конкретного юридичного рішення є такий же конкретний прояв «вічного закону» в суцшому. Якщо природне право міститься в законі, то це означає, що позитивна норма охоплює сутність права. Норма як загальне містить у собі абстракцію справедливого впорядкування соціальної матерії правовою формою. Але дійсність не може бути субстанцією права [1, с. 44].

На відміну від католицької доктрини євангельська теологія сповідує позицію, згідно з якою всі принципи права встановлені і виражені Богом. Право природне показується як узгоджене з діючим. Неопротестантське правове вчення, розглядаючи право, поділяється на три напрями. Для першого природне право означає Боже право. Джерелом права вважається віра, а правові приписи виводяться з релігійних істин. Так, наприклад, швейцарський теолог К. Барт усе право, навіть конституцію, намагається вивести з віри: формування світу і суспільства здійснюється відповідно до біблейської мудрості. Ф. Хорст називає Старий завіт позитивною державною конституцією. Тому в рецепції (відновленні) Божого права церква виступає як посередник.

Лютеранське вчення в особі Ернста Вольфа стверджує, що природне право «написане» в серці людини і тлумачитися може лише Христом. Природне право розглядається як встановлені Богом правові принципи, придатні для обтяженого тлумачення, але які не фіксують змістовний критерій справедливості.

Заслуговує на увагу в лютеранському вченні обґрунтування природного права з позицій «заповіді любові». Ерік Вольф стверджує, що все людське право можна усвідомити лише на основі Біблії, яка розкриває сенс любові до ближнього як природне право у стосунках з іншими людьми. Справедливість зводиться до формули: надавай права іншому, чекай свого права. І як же ж тут не згадати розуміння полісуб'єкта в інтерсуб'єктивістському обґрунтуванні права.

Для іншого неопротестантського напрями типовим є розуміння віри як джерела права за умови філософського (абстрактного, теоретичного, субстанційного) виведення правових приписів із природи. Найпопулярнішим представником цього напрями є французький богослов Ж. Еллюль, який стверджує, що природне право існує як реальний феномен у природі на основі акту Божої справедливості. Воно об'єктивне і доступне пізнанню через людський розум. Окремо існує «людське право» яке є посередником у переході від Божого законодавства до позитивного права. Природне право вкладене Богом в людину до її гріхопадіння і не враховує можливості порушення людиною Божою справедливості. Людське ж право регулює винятково відносини між людьми і вже не може бути релігійно і морально нейтральним. Воно має максимально відповідати природному праву і мати християнську орієнтацію. У цьому випадку людське право стане проявом природного устрою, похідного від справедливості Божої. Зміст природного права дає взірець формальній структурі закону й орієнтує законодавця на матеріальну справедливість – права людини.

Представником третього напрямку є Е. Бруннер, який встановлює лише мінімальний зв'язок права і теології. Природне право теолог тлумачить як думку Божого закону, для пізнання якої людині потрібно відшукати справедливе буття, яке існує поза нею і виражає незруйнований гріхопадінням елемент Божого творіння. Його можна перенести на людські стосунки. Справедливість виводиться за формулою «кожному своє» [1, с. 45–47].

Підсумовуючи наведене, можна побачити, що сучасна релігійна філософія права (і католицька, і протестантська доктрини), незважаючи на божественні корені, тлумачать природне право в розумінні прав людини.

Світська правова наука також має своє ставлення до співвідношення релігії та права, яке є різнобарвним. При цьому апіорі не заперечується божий характер походження права. Розглядаючи наведене співвідношення з аксіологічних позицій, Густав Радбрух доводить, що право і релігія суть протилежні. Він твердить, що релігія перебуває у стані подолання усіх цінностей. За релігійною філософією, твердить дослідник, не може існувати протилежностей (добро-зло, щастя-нещастя, справедливість-несправедливість). Право ж, навпаки, оперує чітким розмежуванням і виділенням правових цінностей. Тому для права релігія не є суттєвою. З іншого боку, лише право природне є мінімальним виразом Божої благодаті, воно не є повністю християнським, але і не є протихристиянським утворенням. Позитивне право визнається лише тією мірою, якою відповідає нормам створеного Богом і пізнаного розумом природного права. Продовжуючи, Радбрух знаходить лише один момент, який зближає право і релігію – помилування. Спосіб помилування не визнає жодного примусу, також і примусу справедливості, він подібний до свідомо ірраціональної милості. Помилування у світі права подібне чуду у світі природи. У найчастішій формі сенс помилування виявляється тоді, коли воно здійснюється не державою, а позадержавними духовними посадовцями, наприклад, абатисою, яка прагне звільнити грішника на шляху до смертної кари. В амністії з приводу національних свят ми ще й сьогодні маємо секуляризовану форму ірраціонального помилування [2, с. 171–174].

Р. Ципеліус, навпаки, зазначає, що на ранніх етапах розвитку суспільства ранні форми права були нерозривно пов'язані із «соціальною мораллю» – широкою категорією, до якої включалась і релігія. Надалі частина цих соціальних норм набула державної підтримки. При цьому зазначається, що легітимація правових норм, визнання їх справедливими ґрунтується не тільки на аргументах розуму, а відповідно відбуваються під впливом доводів, заснованих на вірі, релігійних переконаннях індивідів [3, с. 36]. Денніс Ллойд стверджує, що релігія має значення для права завдяки ознаці святенності. Тому релігійний чинник дозволяє підтримувати та стабілізувати правовий порядок у суспільстві [4, с. 52]. Юрген Габермас, обґрунтовуючи нерелігійні

шляхи виправдання нормативних основ демократичної правової держави, вимушений визнати певну вагомість релігійної ідеології для формування і набуття в суспільстві правових цінностей (справедливість, гідність тощо), а також право релігійного світогляду в умовах постсекуляризованого суспільства [5, с. 53]. Не можна не згадати концепцію зародження права і релігії з єдиних первісних «мононорм». Під «мононормами» розуміються недиференційовані моделі поведінки людини в первісному суспільстві, які були тісно пов'язані з практичним життям. Норма існує в суспільстві не тому, що є обов'язковою, а, навпаки, є обов'язковою тому, що фактично проявляється в обрядах, ритуалах, табу, звичаях. Із відокремленням людини від навколишнього світу, з формуванням суспільства як основної сфери життя людини кожний індивід набуває здатності до рефлексії та схвалення певних моделей поведінки. Мононорми на підставі цього розпадаються на різні самостійні форми соціальної регуляції: релігійну, правову, моральну тощо [6, с. 97–98].

Як **висновок**, можемо сказати, що філософія права, інші правові науки не скидають з чаші ваг значення релігії і її вплив на формування правосвідомості. Часткове релігійне тлумачення основних правових цінностей зовсім не знижує їхнього значення, воно допомагає більшому колу суб'єктів розуміти його зміст і призначення.

Які б протилежності та однаковості не відшукували вчені в цих двох різних регуляторах суспільних відносин, всі вони визнають: і релігія, і право (більшою мірою природне) мають своєю метою на сучасному етапі обґрунтування основних прав і свобод людини та громадянина.

На думку автора, дуже важливо використовувати подвійне обґрунтування прав і свобод людини. Поєднання духовного і раціонального, релігійного і світського дозволить створити єдину картину розуміння цінності права, зрозуміти його кінцеве призначення. Але при цьому необхідно зважати на місце держави: вона повинна лише підтримувати ті механізми, які дозволяють людині самостійно піднятися до розуміння права як цінності [8]. Це можна вважати і кінцевою метою усіх правових реформ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права. Москва : Наука, 1988. 144 с.
2. Радбрух Г. Філософія права : пер. з нім. Київ : Тандем, 2006. 316 с.
3. Ціпеліус Р. Філософія права. Київ : Укр. філос. фонд, 1999. 62 с.
4. Ллойд Д. Идея права / пер. с англ. М. А. Юмашевой, Ю. М. Юмашева ; науч. ред. Ю. М. Юмашев. Москва : ЮГОНА, 2002. 416 с.
5. Хабермас Ю. Диалектика секуляризации. О разуме и религии / пер. с нем. В. Витковского. Москва : Библио-богосл. ин-т св. апостола Андрея, 2006. 112 с.

6. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення. Харків : Право, 2009. 224 с.
7. Баланд'є Ж. Політична антропологія / пер. з франц. О Хоми. Київ : Альтпрес, 2002. 252 с.
8. Трофименко В. А., Волчкова М. І. Проблеми взаємовідносин церкви і держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія* / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2018. № 3 (38). С. 119–131.

REFERENCES

1. Chetvernyn V. A. *Sovremennyye kontseptsyy estestvennoho prava* / V. A. Chetvernyn. – M. : Nauka, 1988. – 144 s.
2. Radbruch H. *Filosofia prava* / H. Radbruch ; per. z nim. – K. : Tandem, 2006. – 316 s.
3. Tsipelius R. *Filosofia prava* / R. Tsipelius. – K. : Ukr. filos. fond, 1999. – 62 s.
4. Lloid D. *Ydeia prava* / D. Lloid : per. s anhl. M. A. Yumashevoi, Yu. M. Yumasheva ; nauch. red. Yu. M. Yumashev. – M. : YuHONA, 2002. – 416 s.
5. Khabermas Yu. *Dyalektyka sekularyzatsyy. O razume y relyhyu* / Yu. Khabermas : per. s nem. V. Vytkovskoho. – M. : Bybl.-bohosl. yn-t sv. apostola Andreia, 2006. – 112 s.
6. Vovk D. O. *Pravo i religiiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia* / D. O. Vovk. – Kharkiv : Pravo, 2009. – 224.
7. Balandie Zh. *Politychna antropohiia* / Zh. Balandie : per. z frants. O Khomy. – Kyiv : «Altpres», 2002. – 252 s.
8. Trofymenko V. A. *Problemy vzaiemovidnosyn tserkvy i derzhavy* / V. A. Trofymenko, M. I. Volchkova // *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriiia : *Filosofiiia* / redkol. : A. P. Hetman ta in. – Kh. : Pravo, 2018. – № 3 (38). – S. 119–131/

Трофименко Владимир Анатольевич, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СОВРЕМЕННАЯ РЕЛИГИОЗНО-ПРАВОВАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК АНТРОПОЛОГИЧНО-ЦЕННОСТНЫЙ БАЗИС ПРАВА

В статье рассматриваются основные направления осмысления естественно-го и позитивного права представителями религиозной философии права. На основе анализа автор делает попытку показать, что несмотря на божественную основу, религиозная философия права исповедует те же ценности, что и светская правовая наука (права человека и т.д.).

Ключевые слова: религиозная философия права, человек, антропология права, религиозная антропология, права человека, естественное право, позитивное право, Божий закон.

Trofimenko Volodymyr Anatolijovych, candidate of Legal Sciences, assistant professor, Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

MODERN RELIGIOUS LEGAL PHILOSOPHY AS ANTHROPOLOGICALLY VALUE BASIS OF LAW

Relevance of the topic. *Religion in Ukraine has always played an unambiguous role – its importance for the Ukrainian people is very important. The piety of our citizens has a historical character – it originated from old times. A new round of recognition of Christian values began when our country declared its independence and still be in effect nowadays. It is also very important to emphasize that faith affects not only the moral state of society, but also its legal system. It is said that religious values, virtues are increasingly seen as one of the beginnings of law.*

The modern philosophy of law, given the importance to religion in regulating social relations, has a sufficient number of concepts that seek to combine law and faith. Taking into account the axiological aspect of religion, it is important to show its potential for the development of law. Today's philosophical jurisprudence just emphasizes the anthropological and axiological dimension of law.

It is extremely necessary to understand whether we need to perceive these grounds (Western religious philosophy of law) as axioms, or it is necessary to redefine them taking into account national peculiarities. What makes this problem difficult is that it is very difficult to understand every person, his or her faith, and this imposes a very difficult task on the philosophy of law. Taking into account the above, from the author's viewpoint, this problem does not lose its relevance.

Level of development of the topic. *A large number of scholars today are turning to understanding the relationship between law and faith, legislation and religion, the consideration of religious legal systems. At the same time, the emphasis is on the way religious norms are implemented in the legal regulation and recognized by the state, that is, the process of transformation of some religious norms into law is investigated. However, there are few developments concerning the axiological (value) significance of religion, in particular religious virtues, which humanize secular law. And it is not a question of some kind of mutual absorption, but it is about the value and moral reorientation of law.*

Purpose of the publication: *to give an understanding that explaining to citizens the basic legal issues on the basis of the religious philosophy of law can have the same effect as the upbringing of legal culture in a secular version.*

As a conclusion, we can say that the philosophy of law, other legal sciences do not dump the importance of religion and its influence on the formation of legal consciousness. Partial religious interpretation of the basic legal values does not at all reduce their significance; it helps the larger number of subjects to understand its meaning and purpose.

Short Abstract for an article (*Short annotation to the article*)

The article deals with the main directions of comprehension of natural and positive rights by representatives of the religious philosophy of law. Based on the analysis, the author makes an attempt to show that despite the divine foundation, the religious philosophy of law professes the same values as secular legal science (human rights, etc.).

Keywords: religious philosophy of law, person, anthropology of law, religious anthropology, human rights, natural law, positive law, God's law.

